

Karahanlı Türkçesinde id- Fiilinin İstemi

Valency of id- Verb In Karakhanid Turkic

Özge Eker Kavalçalan

Dr., Akdeniz Üniversitesi

Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Antalya/Türkiye

e-posta ozgeker@gmail.com

orcid 0000-0003-0977-8110

doi 10.54316/dilarastirmalari.1309513

Atıf

Citation

Eker Kavalçalan, Özge (2023). Karahanlı Türkçesinde id- Fiilinin İstemi. *Dil Araştırmaları*, 33: 191-213.

Başvuru

Submitted

04.06.2023

Revizyon

Revised

24.07.2023

Kabul

Accepted

24.08.2023

Çevrimiçi Yayın

Published Online

27.11.2023

Bu makale en az iki hakem tarafından incelenmiş ve makalede intihal bulunmadığı teyit edilmiştir.

This article has been reviewed by at least two referees and confirmed to be free of plagiarism.

ÖZ

Bu çalışmada Karahanlı Türkçesi dönemine ait Dîwânu Lugâti't Türk, Kutadgu Bilig, Atebetü'l- Hakâyık, Divân-ı Hikmet, TİEM 73 ve Rylands Kur'an Tercümesinde geçen id-~iy- fiilinin yönettiği durum eklerinin ve edatların oluşturduğu istem çerçeveleri sözdizimsel bağlamda incelenecektir. İstem üzerine teorik anlamda pek çok değerli çalışma bulunmaktadır. Fakat, tek bir fiili ele alan müstakil istem çalışmaları oldukça azdır. Tek bir fiilin istem çerçevesi bütün bağlamlarıyla ayrıntılı olarak betimlenebilir. Çünkü, bu şekilde fiilin diğer öğelerle bağlantısı hakkında nitel ve nicel açıdan daha fazla bilgi alınmaktadır. Çalışmada korpus olarak Karahanlı Türkçesi dönemine ait Dîwânu Lugâti't Türk, Kutadgu Bilig, Atebetü'l- Hakâyık, Divân-ı Hikmet, TİEM 73 ve Rylands Kur'an Tercümesi taranmıştır. Fakat, id-/ iy- fiili örneklerine Divân-ı Hikmet'te rastlanmamıştır. Atebetü'l-Hakâyık'ta çok sınırlı olmakla birlikte örnekler çoğunlukla Kutadgu Bilig'den ve Karahanlı Türkçesi Kur'an tercümelerinden derlenmiştir. Karahanlı Türkçesi dönemindeki id- fiilinin art zamanlı istem görünümünün betimlenmesi, belli bir dönemde durum eklerinin ve edatların fiillerle kurduğu bağlantıları aktarmak adına önemli olacaktır. id-fiilinin söz diziminde yalın, belirtme, ayrılma, bulunma, yön gösterme durumu ekleriyle ve edatlarla ne ölçüde gramatikal bağlantı kurduğu metin merkezli aktarılacaktır. Çalışmanın sınırlarına sadece tek çekimli id- fiili dahil edilmiştir. Başta TİEM 73 ve Rylands Kur'an tercüme olmak üzere id- fiilinin yer aldığı yan cümleler, birleşik fiiller, edilgen ve olumsuz yapılarının ayrıntılı istem çerçeveleri başka çalışmaların konusu olarak bırakılmıştır. Bu bağlamda id- fiilinin Karahanlı Türkçesi dönemi metinlerinde durum ekleri ve yer yer edatlarla bağlantı kurduğu morfolojik ve gramatikal kategoriler, buldukları söz dizim/ cümle yapıları içerisinde betimlenecektir. Buna göre id-fiilinin en çok zorunlu bağlantı kurduğu durum eki +nI belirtme durumu ekidir. id- fiilinin en çok bağlantı kurduğu seçimlerlik öge

ise Ø eksiz belirtme durumu ekidir. id- fiili yönelme bildiren edatlardan en çok üzâ edatıyla zorunlu bağlantı kurmuştur. Ayrıca, id- fiili zarflaşmış edat “+da oza” ve morfo sentaktik “+kA teği” edatıyla da istem çerçevesi oluşturmuştur.

Anahtar Kelimeler: Dîwânu Lugâti’t Türk, Kutadgu Bilig, Atebetü’l- Hakayık, Divân-ı Hikmet, TİEM 73, Rylands Kur’an Tercümesi, id- fiili, Durum Ekleri, Edat

ABSTRACT

In this study, it will be investigated valency frame that created case suffixes and prepositions ruled by the verb of id-, which is in Dîwânu Lugâti’t Türk, Kutadgu Bilig, Atebetü’l- Hakayık, Divân-ı Hikmet, TİEM 73 and translation of Rylands Kur’an belonging to the Karakhanid Turkic period in syntactic context. There are many valuable theoretical studies on valency. However, there are very few distinct valency studies adressed a single verb. The valency frame of a single verb can be described in detail as a whole its contexts. Because, in this way, more information is obtained about the connection of the verb with other elements in terms of qualitative and quantitative. In the study, Dîwânu Lugâti’t Türk, Kutadgu Bilig, Atebetü’l-Hakayık, TİEM 73 and Rylands Kur’an Translation, belonging to the Karakhanid Turkish era, were scanned as corpus. But, the examples of verb id-/ ıy- have not encountered in the Divan-ı Hikmet. Although bounded in Atebetü’l- Hakayık, the examples are mostly compiled from Kutadgu Bilig and Karakhanid Turkic Kur’an translations. Describing the diachronic valency aspects of the verb id- in the Karakhanid Turkic period will be important in order to convey the connections established by the case suffixes and prepositions with the verbs in a certain period. The extent to which the verb id- has a grammatical connection with the nominative, accusative, ablative, locative, dative, directive suffixes and prepositions in the syntax will be explained in the context of the text. Only the conjugated verb of id- is included to the boundaries of the study. Initially in the TİEM 73 and translation of Rylands Kur’an, detailed valency frames of subordinate clauses, compound verbs, passive and negative structures of the verb id- have been left as the subject of other studies. In this context, the morphological and grammatical categories in which the verb id- is associated with case suffixes and prepositions partly in the texts of the Karakhanid Turkic period will be described within the syntax / sentence structures in which it takes place. According to this accusative case suffix +nI is obligatory case suffix, which is the most established with id-verb. Non accusative case suffix Ø is optional case suffix, which is the most established with id- verb. The verb id- has established a obligatory connection with the preposition “üzâ” among the prepositions that indicate orientation. In addition, verb of id- has created valency framework morpho-syntactic prepositions “+kA teği” and adverbial preposition “+da oza”.

Keywords: Dîwânu Lugâti’t Türk, Kutadgu Bilig, Atebetü’l- Hakayık, Divân-ı Hikmet, TİEM 73, Rylands Kur’an Translation, id- verb, Case Suffixes, Preposition

EXTENDED ABSTRACT

In this study, it has been investigated valency frame that created case suffixes and prepositions ruled by the verb of *id-*, which is in *Dîwânu Lugâti't Türk, Kutadgu Bilig, Atebetü'l- Hakayık, TİEM 73* and translation of Rylands Kur'an belonging to the Karakhanid Turkic period in syntactic context.

The aim of this study is to evaluate the characteristic feature of the verb *id-* in the historical Turkish language field in terms of syntactic point of view, with reference to Karakhanid Turkish texts.

There are many valuable theoretical studies on valency. However, there are very few distinct valency studies addressed a single verb. The valency frame of a single verb can be described in detail as a whole its contexts. Because, in this way, more information is obtained about the connection of the verb with other elements in terms of qualitative and quantitative. Therefore, valency studies are closely related to frequency studies. Valency studies are also an important method of classifying verbs in terms of structural and functional aspects. Also, even if a verb is repeated many times with the same syntactic features, this is an important criterion in determining the quality of the verb.

In the study, *Dîwânu Lugâti't Türk, Kutadgu Bilig, Atebetü'l-Hakayık, TİEM 73* and Rylands Kur'an Translation, belonging to the Karakhanid Turkish era, were scanned as corpus. However, examples of the verb *id-* were not found in the *Divan-ı Hikmet*, which is one of the Karakhanid era texts. Examples of the *id-* verb, which establishes a valency framework with case suffixes, prepositions expressed direction and association, were compiled from *Dîwânu Lugâti't Türk, Atebetü'l-Hakayık, Kutadgu Bilig, TİEM 73* and Rylands Kur'an Translations. *id-* verb structures, which is only simple conjugated, have been compiled. Subordinate clauses, compound verbs, passive and negative structures formed with the *id-* verb are not mentioned.

In the introduction part, information about the historical situation of the *id-* verb is given (Hacıeminoğlu, 2019; Erdal, 2004; Ercilasun, 2014). After the introduction, the main sources related to the valency were used to define the literature research and method of the study subject (Doğan 2011; Özkan 2017; Uzunkaya, 2020; Kadioğlu, 2020). These studies have explained the subject of valency theoretically within a syntactic and logical framework. It has been applied from these sources for the theoretical framework of syntactic valency. For examples in which in findings, it has been strictly adhered to translated texts of *Dîwânu Lugâti't Türk, Atebetü'l-Hakayık* and *Kutadgu Bilig* which is given in bibliography (Atalay 2021; Arat 1988, 1992). It has been taken into consideration the Ministry of Religious Affairs Kur'an Translation in order to create an integrity for *TİEM 73* and Rylands Kur'an Translations.

The compilation method was used in this study. Five different text from the same era were scanned. This situation allowed to make a historical comparative study for the valency frame of the *id-* verb. It has not been critically approached to previous any work in the literature. Because the purpose of this article is to contribute to the studies in the literature and set an example.

In findings part of the study, there are examples in the context of the valency frame formed by the *id-* verb in terms of case suffixes, prepositions indicating direction and association. In this context, five examples from *Dîwânu Lugâti't Türk*, two from *Atebetü'l-Hakayık*, twenty from *Kutadgu Bilig*, fifty-two from *TİEM 73*, and thirty-four from Rylands Kur'an Translations were compiled about *id-* verb. Thus, there are ninety-three examples in findings part. There are seventy six example constituted the frame of valency between the *id-* verb and case suffixes. Also there are seventeen example constituted the frame of valency verb *id-* and the prepositions notified orientation. The other six examples constituted of the valency frame between the *id-* verb and the prepositions expressed association.

Accusative case suffix +nI is obligatory case suffix the most established with id- verb. This usage found in forty places. Non accusative case suffix Ø is optional case suffix the most established with id- verb. It comes about in thirty two places. The verb id- has established a obligatory connection with the preposition üzä among the prepositions indicated orientation. It comes about in fourteen places. The verb id- has also formed a valency framework with the case suffixes, in which alternate uses are seen. The verb id- has established a obligatory connection with locative case suffix used in task of ablative case suffix, in eleven places.

Handling a verb with all it's uses in historical texts, it allows us to make more accurate interpretations of the verb based on quality and quantity. In addition to prepositions, the connection between the case suffixes and the verb has been at the forefront. Therefore, such a study opens the door different issues. For example, the idea comes to mind that case suffixes can be also established independently valency frame with different morphemes other than verbs.

0. Giriş

Kök fiil kategorisindeki idh-/ıy- (Hacıeminoğlu 2019: 129), bir tarafı isim unsuru olan birleşik fiiller (söz id-, tapug id-) oluşturmasının (Ercilasun 2014: 99- 100) yanında tarihî dönemlerde yardımcı fiil durumunda gönder-, serbest bırak-anlamında tamamen gerçekleştirilmiş eylem; tasvirî birleşik fiil açısından ise tamamlanmışlık ve olmuş bitmişlik çizgisinde leksikal bir fiil olarak değerlendirilir (Erdal 2004: 256- 257).

Bu çalışmada Karahanlı Türkçesindeki id- fiilinin istem çerçevesi için Uzunkaya (2020)'nin Uygur Türkçesi metinlerine uyguladığı istem modeli kullanılmıştır. Uzunkaya, fiillerin zorunlu katılanlarını []; seçimlik katılanlarını (); fiilin bağlantı kurduğu tamlayıcıları +; söz dizimsel açıdan bağlantı kurduğu durum ekli tamlayıcıları → işaretiyle vurgulamıştır (Uzunkaya 2020: 46).

İlk bölümde istemin söz dizimsel çerçevesi hakkında bilgiler verilmiştir (Uğurlu 2001; Erdem 2006; Doğan 2011; Özkan 2017; Uzunkaya 2020). İkinci bölümde Dîwânu Lugâti't Türk (DLT), Kutadgu Bilig (KB), Atebetü'l- Hakayık (AH), Divân-ı Hikmet (DH), Türk İslâm Eserleri Müzesi Doğu Türkçesi Kur'an Çevirisi (TİEM 73) ve Rylands Kur'an Tercümesi (RKT)'nin oluşturduğu Karahanlı Türkçesi eserlerindeki id- fiili, yirmi iki anlamda sınıflandırılmıştır. Durum ekli tamlayıcılar italik şekilde vurgulanmıştır. Edatlara yeri geldikçe değinilmiştir. Değerlendirme ve sonuç bölümünde istem konusuyla ilgili çalışmalarla birlikte Karahanlı Türkçesindeki id- fiilinin durum ekleriyle kurduğu istem çerçeveleri betimlenmiştir.

1. İstem

Fiillerin çekim ekleri almış veya çekim ekleri görevi üstlenen takılar alan nesnelere bağlantı kurması, istemin çalışma alanını oluşturmaktadır. Durum ekli tamlayıcı (Kahraman 1996) ve valens (Uğurlu 2001) olarak adlandırılan istem, söz dizimindeki gerektirim bilgisidir. Çekim eklerinden olan hâl ekleriyle fiiller

arasındaki bağlantıdır (Ergin 2009: 239; Banguoğlu 2019: 386). “Fiillerin belirli tamlayıcılar isteme kabiliyeti ve fiillerin cümledeki öğelerle olan ilişkisidir.” (Doğan 2011: 9). Belirli sözcüklerin veya biçimbirimlerin, fiillerle bağlantısı sonucu ortaya çıkan zorunlu ve seçimlik öğelerdir (Erdem 2006: 41). Fiiller, durum ekleri yanında edatlarla da işaretlenebilirler veya istem çerçevesi kurabilirler (Uzunkaya 2020: 2; Kadioğlu 2020: 222). Bunlar edat ekli tamlayıcılar olarak adlandırılır ve belirli edatlarla meydana gelir (Doğan 2014: 92).

İstem, söz dizimsel ve mantıksal istem olarak ikiye ayrılmaktadır. Söz dizimsel istem, cümlelerin mantıksal ve anlamsal isteminin biçimsel olarak katılan, eyleyen veya tümleçler arasındaki dilbilgisel ilişkilerle yüzeydeki görünümüdür (Doğan 2011: 51; Özkan 2017: 84; Uzunkaya 2020: 44). Sözdizimsel istemde fiilin yönetme, bağımsallık ve istem ilişkisiyle bağlı katılanlarının sayısı işaret edilir (Özkan 2017: 84). “Fiillerin cümlede aldığı katılanlarının/ eyleyenlerinin bazıları zorunludur bazıları da seçimlidir.” (Doğan 2011: 29). Fiilin çevresinden çıkartıldığında cümlelerin dil bilgiselliğini bozan tamlayıcılar, zorunlu istem (Doğan 2011: 53); cümleden çıkarıldığında anlamın değişmediği tamlayıcılar seçimlidir. Söz dizimindeki bu katılanlar kelime olabileceği gibi biçim birimler de olabilir. Biçim birimler de fiilin ortaya çıkabilmesi için gerekli olan zorunlu öğeler olabilir. O çiçek/ çiçeği sever cümlesinde sev- yüklemının gerçekleşebilmesi için eksiz veya +1 ekli zorunlu bir nesneyi ister (Karahan 2010: 13). Fiilin aldığı zorunlu ve seçimlik öğeler morfolojik istem işaretleyicileridir. Mantıksal istem ise fiilin gerçekleşme sürecindeki soyut yapıları oluşturmaktadır. Çalışmaya konu ettiğimiz söz dizimsel istem, fiil ve tamlayıcılarının zihinsel ve semantik rollerinin yüzey yapıdaki görünümleridir.

1.1. İstem, Durum Ekleri ve Edatlar

Cümlede eklenedikleri kök ve gövdelerin oluşturduğu öğeler arası anlamsal bağlantıyı kuran hâl kategorisi, ad soylu sözcüklerin yüklemeye göre aldığı konumu belirlemektedir. Nesnelere ve hareketleri ifade eden cümledeki öğeler çekim ekleri bağlayıcı unsurlarını almalıdır (Ergin 2009: 124- 125; Korkmaz 2009: 22). Türkçe cümlede isim soylu sözcükler yüklemeye bağlı olarak belli durum ekleri alırlar. [Aç-mak] fiilinin [+i] (Ayşe kapı-yı açtı); [bak-mak] fiilinin [+e] (Ayşe kapı-ya bakıyor); [otur-mak] fiilinin [+de] durum eklerini gerektirmesi (Ayşe, Kanlıca’da oturuyor) farklı fiillerin farklı durum eklerini gerektirmesi konusunu temelde örnekleemektedir (Akerson 2016: 132). “Fiilin bu ekleri alan eyleyenleri cümlede yönetme kapasitesi onun istemini oluşturur.” (Doğan 2011: 26). Bu gerektirim her fiilin bir yönetim çerçevesi olduğunu ortaya çıkarır.

“Fiilin bitimli veya bitimsiz niteliğine göre ihtiyacı olan boşluğu anlamsal açıdan dolduran yapılar” (Uğurlu 2001: 201) olan istem, “cümlede yüzey yapıda fiilin çevresinde yer alan tamlayıcılarla sınırlı olmayıp fiilin alabileceği ve yönetebileceği tamlayıcıları kapsar.” (Uzunkaya 2020: 19). Bunlar, eyleyen (Doğan 2011: 51); katılan/ aktant/ participant (Erdem 2006: 41; Uzunkaya 2020); yüklem belirleyicisi (Gabain 1988: 110)’dir. Fiilin yönetim çerçevesinde bulunan bu eyleyenler fiilimsilerle, yalın isimlerle, yapım ve çekim eklerini almış

sözcüklerle de kullanılabilir (Gabain 1988: 110). Fiiller, edatlarla da istem çerçevesi oluşturabilir (Doğan 2011; Uzunkaya 2020; Kadioğlu 2020). Edatlar, istem çerçevesi oluşturan sözlüksel unsurlar içerisinde önem bakımından fiillerden sonra gelir (Doğan 2014: 106, 108). Karahanlı Türkçesinde durum ekleri, yalın hâl { }; belirtili isim tamlaması veya isim grubu kuran ilgi hâl durumu ekleri (+ning/ +ning, +nung/ +nüng); belirtili nesneyi oluşturan yükleme/ belirtme hâl durumu ekleri (+g, +n, +nı/ +ni, +ı/ +i); yer tümleci oluşturan yönelme (+ka/ +ke, +ga/ +ge, +a/ +e) ve bulunma hâl durumu ekleri (+da/ +de, +ta/ +te); zarf ve yer tümleci oluşturan ayrılma hâl durumu ekleri (+da/ +de, +ta/ +te, +dın/ +din, +tın/ +tin, +dun/ +dün); zarf ve edatlaştırma yapan eşitlik (+ça/ +çe), vasıta (+n), yön gösterme durumu ekleri (+garu/ +gerü, +karu/ +kerü > +aru/ +erü, +ra/ +re, +ru/ +rü) (Hacıeminoğlu 2019: 29- 31; Canpolat 1992: 11) şeklinde dokuz kategoride yer alır. Karahanlı Türkçesinde cümle unsurları arasında farklılık, benzerlik, miktar, mekân, zaman, yön, neden, durum, karşılaştırma bildiren edatlar ise genellikle fiil ve isim kökenli olarak karşımıza çıkar. Vasıta, araç, birliktelik anlamındaki birlä; yön bildiren tapa; mekân ve yön bildiren üze; yönelme durumu eki ile kullanılan –a kadar anlamındaki tegi edatları (Hacıeminoğlu 2019: 79- 94) da id- fiilinin istem çerçevesinde betimlenmiştir.

2. Karahanlı Türkçesinde id- Fiilinin İstemi

2.1. id-: birini gönder-

2.1.1. [2] → [yalın d.] + [belirtme d.e.]

KB'de yönelme durumu eki olmaksızın id- fiili, +nı/ +ni, +g ve +ı/ +i belirtme durumu ekleriyle söz dizimsel ve anlamsal açıdan zorunlu bağlantı kurmuştur. Bu bağlantılar tek bir durum ekiyle sağlanmamaktadır. KB 3202'de id- fiili, +nı ve +g belirtme durumu ekleriyle aynı istem çerçevesindedir.

қадаşын *ıdtım* bu Ögdülmişig
sözümni tegürgey uқup bilmişig (KB 3202).

Akrabanı, Ögdülmiş'i *gönderdim*; sözümü ve anlayıp, bildiklerini sana
eriştirecektir.

bu aydı *mini ıdtı* odğurmişa
saña aydı kelgil maña bir tuşa (KB 5962).

Haberci: *Beni* buraya Odgurmuş *gönderdi*; senin için, gelsin; onu bir
göreyim, dedi.

2.1.2. [2] → [yalın d.] + [belirtme d.e.]

TİEM 73 ve RKT'de birini gönder- bağlamındaki id- fiili, A'râf 7/ 80 ve Fetih 48/ 8'de +nı belirtme durumu ekiyle zorunlu istem çerçevesi oluşturmuştur.

ymä *ıdtımız lütını* ançada 120/ 4= 07/ 080 (Kök 2004: 114). “*Lût'u* da
peygamber olarak *gönderdik*.” (A'râf).

biz *ıdtımız seni* tanuk säwünç berigli kórkutuglı 376v/5= 48/8 (Ünlü 2004: 197); 37/ 30b3 = 48: 8 (Ata 2019: 137). “Şüphesiz biz *seni* bir şâhit, bir müjdecî ve bir uyarıcı olarak *gönderdik*” (Fetih).

2.1.3. [1] + (1) → [yalın d.] + (belirtme d.e.)

2.1.2’den farklı olarak TİEM 73 Yûsuf 12/ 19 ve RKT Fussilet 41/ 14’te id- fiili +ni belirtme durumu ekleriyle seçimlik istem çerçevesindedir.

ıdtılar suw tilâglilärini 174v/ 4=12/19 (Kök 2004: 168). “*Sucularını* [suya] *göndermişlerdi.*” (Yûsuf).

eger tilese idimiz *ıdğaytı* feriştelerni 35/80a1= 41: 14 (Ata 2019: 116). “Eğer Rabbimiz dileseydi (Peygamber olarak) *melekler indirdirdi.*” (Fussilet).

2.1.4. [1] + (2) → [yalın d.] + (ayrılma d.e.) + (belirtme d.e.)

TİEM 73’teki +dın ayrılma durumu ekini alan “adırlıgı säçigli kişilärindin” ve RKT’deki +nı belirtme durumu ekini almış “üstüvâr”, “hakem veya seçilmiş kişiler göndermek” anlamını karşılamaktadırlar. Her iki örnekte söz konusu durum ekleri seçimliktir. Nûsha farkları ve tarihsel metinlerdeki çeviri özellikleri (Uğurlu 2001: 203) id- fiilinin istem çerçevesinde farklılık yaratmıştır.

ägär bilsä silär yarmağ olar ekki ara *ıdınlar* bir *adırlıgı säçigli kişilärindin* 62v/9= 4/35 (Kök 2004: 58); *ıdınlar* bir üstüvârni 2/ 12b3= 4: 35 (Ata 2019:8). “Endişe ederseniz, erkeğin ailesinden bir hakem, kadının ailesinden bir *hakem gönderin.*” (Nisâ).

2.1.5. [3] → [yalın d.] + [yönelme d.e.] + [belirtme d.e.]

TİEM 73’te id- fiilinin zorunlu istem çerçevesi kurduğu yönelme durumu eki, RKT’de zorunlu biçim birim durumundaki belirtme durumu ekidir.

biz *ıdtımız sağa* tanuk buştı beriçi kórkutuguçı 308v/6= 33/45 (Ünlü 2004: 127). Biz *ıdtımız seni* tanuk hem müjdecî hem kórkutuguçı 33/ 9b3= 33: 45 (Ata 2019: 80). “Biz *seni* bir şâhit, bir müjdecî, bir uyarıcı; Allah’ın izniyle kendi yoluna çağırın bir davetçi ve aydınlatıcı bir kandil olarak *gönderdik.*” (Ahzab).

2.1.6. [2] + (1) → [yalın d.] + (belirtme d.e.) + [belirtme d.e.]

TİEM 73’ten seçilen örnekte +nı/ +ni belirtme durumu ekleri “Nuh” için seçimlik; “İbrahim” için zorunlu biçim birimdir.

ıdtımız ok nūhni ibrahîmni kıldımız oğlanları kızları içindä yalavaçlıknı 399v/7= 57/26 (Ünlü 2004: 224). “Andolsun, biz *Nūh’u* ve *İbrahim’i* peygamber olarak *gönderdik.*” (Hadîd).

2.1.7. [1] + (1) → [yalın d.] + (eksiz belirtme d.e.)

2.1.1 ve 2.1.2 aksine DLT, KB, TİEM 73 ve RKT’de id- fiili, gramatikal açıdan Ø görünümündeki +g, +nı, +n, +ı belirtme durumu ekleriyle söz dizimsel açıdan değil, çevirilerden hareketle anlamsal açıdan da seçimlik istem çerçevesi oluşturmuştur.

Tengri **yalavaç ıdhtı** “Tanrı **peygamber gönderdi**” (Atalay III: 438).

kapuğda ün itti beđük ündedi

kişi ıdtı tawrağ bağa kör tidi (KB 5954).

Birinin kapıda gürültü ettiğini ve yüksek sesle bağırdığını duydu Git, bak!
diye, acele **birini gönderdi**.

ıdtımız anlardın on ekki **üdründi** 81v / 3-4= 005/ 012 (Kök 2004: 76); 27/ 26a3=5: 12 (Ata 2019: 20). “Onlardan on iki temsilci -başkan- **seçmiştik**.” (Mâide).

2.1.8. [3] + (1) → [yalın d.] + (eksiz belirtme d.e) + [ayrılma d.e.] + [yönelme d.e.]

İd- fiilinin sadece Ø belirtme durumu ekiyle seçimlik istem çerçevesi oluşturduğu 2.1.7’deki duruma ek olarak bu kısımda ıd- fiili, yönelme durumu ekleriyle de bağlantı kurmuştur. KB’deki örnekte seçimlik istem çerçevesinin oluşturulduğu Ø belirtme durumu eki dışında, +dın...+a kalıp yapısını oluşturan yönelme ve ayrılma durumu ekleri de ıd- fiilinin nesne için zorunlu tuttuğu biçim birimlerdir.

bilir sen siziksiz ajun begleri

yalavaç ıdur ıldin ilke eri (KB 2593).

Şüphesiz, bilirsin ki, dünya beyleri memleketten memlekete **elçi gönderirler**.

2.1.9. [2] + (1) → [yalın d.] + (eksiz belirtme d.e) + [yönelme d.e]

TİEM 73 ve RKT’deki Enfâl 8/ 12’de eksiz belirtme durumu eki seçimlik; yönelme durumu eki söz dizimsel ve anlamsal düzeyde zorunlu biçim birimdir.

ol uğurda **yarlıg ıdtı** idin fariştälärkü män silärniñ birlä män 132v/28=8/12 (Kök 2004: 127); 28/70a2= 8: 12 (Ata 2019: 34). “Hani Rabbin **meleklerle** ‘Ben sizinle beraberim’ [...] diye **vahyedyordu**.” (Enfâl).

2.1.10. [2] + (1) → [yalın d.] + [yönelme bildiren üzä] + (eksiz b.d.e)

TİEM 73’teki En’âm 6/ 61’de ıd- fiili, söz dizimsel açıdan “üzä” edatı ve Ø belirtme durumu ekiyle seçimlik istem çerçevesi oluşturmuştur.

ıdur silär **üzä küdüzçilär** 100v/7= 006/061 (Kök 2004: 95). “**Üzerinize de koruyucu melekler gönderir**.” (En’âm).

2.1.11. [1] + (2) → [yalın d.] + [ayrılma d.e.] + (ayrılma görevinde bulunma d.e.)

RKT ve TİEM 73’teki Zuhruf 43/ 46’da sözdizimsel açıdan kaynak bildiren ayrılma ve ayrılma görevindeki bulunma durumu ekleri ıd- fiiliyle zorunlu istem çerçevesindedir. Fakat bulunma durumu eki +dA, metnin günümüz Türkçesi açısından yönelme anlamındadır.

näçä **ıdtımız yalavaçdın** ozakılar içindü 358v/3= 43/6 (Ünlü 2004: 179); 36/ 38a2= 43: 6 (Ata 2019: 122). “Daha önceki **toplumlara** da nice **peygamberler göndermiştik**.” (Zuhruf).

2.1.12. [2] → [yalın d.] + [ayrılma görevinde bulunma d.e.]

TİEM 73'teki Hicr 15/ 10'da ıd- fiili, ayrılma durumu yerine kullanılan bulunma durumu ekiyle zorunlu istem çerçevesi oluşturmuştur.

ıdtımız ok sendä öñdün aşnuıklar gürürları içindä 192v/7= 15/10 (Kök 2004: 187). “Senden önceki *topluluklara* da *peygamber gönderdik*.” (Hicr).

2.1.13. [3] + (2) → [yalın d.] + [yönelme d.e.] + [yönelme d.e.] + (yönelme d.e.) + [yönelme d.e.]

TİEM 73 ve RKT'deki Nisa 4/ 163'te ıd- fiili, yönelme ekiyle sırasıyla seçimlik [Nuh'a], zorunlu [peygamberlere], seçimlik [İbrahim'e, İsmail'e, İshak'a, Yakub'a, torunlarına, İsa'ya, Eyyüb'e, Yûnus'a, Hârûn'a] ve zorunlu [Süleyman'a] biçim birim olarak istem çerçevesi oluşturmuştur.

biz *yarlıg ıdtımız sağa* nâtäg kim yarlıg ıdtımız nüñ pâygâmbârka taķı yalavaçlarķa anda keğin taķı yarlıg ıdtımız ibrahîm pâygâmbârka taķı ismâ'îl pâygâmbârka taķı ishâk pâygâmbârka taķı ya'küb pâygâmbârka taķı äsbâtkü taķı 'isâ pâygâmbârka taķı äyyüb pâygâmbârka taķı yûnus pâygâmbârka taķı hârûnka taķı sülâyman pâygâmbârka 77r/9= 4/163 (Kök 2004: 72); 27/6a3=4: 163 (Ata 2019: 18). “Biz *Nûh'a* ve ondan sonra gelen *peygamberlere* vahyettiğimiz gibi, *sana* da *vahyettik*. *İbrahim'e, İsmail'e, İshak'a, Yakub'a, torunlarına, İsa'ya, Eyyüb'e, Yûnus'a, Hârûn'a* ve *Süleyman'a* da *vahyetmiştik*.” (Nisâ).

2.1.14. [2] + (2) → [yalın d.] + [yönelme d.e.] + (eksiz belirtme d.e.) + (eksiz belirtme d.e.)

TİEM 73'teki Taha 20/ 38'de ıd- fiili, +ka yönelme durumu ekiyle zorunlu; “ilham edilenler” veya “gönderilenler” sıfat- fiil grubundaki Ø belirtme durumu ekiyle seçimlik bağlantı kurmuştur.

yarlıg ıdtımız anañķa nü kim vahy ıdlur 229v/ 5= 20/ 38 (Kök 2004: 228). “Annene ilham edilmesi gereken *[şeyleri] ilham etmiştik*.” (Tâhâ).

2.1.15. [2] + (1) → [yalın d.] + [ayrılma görevinde bulunma d.e.] + (Ø belirtme d.e.)

TİEM 73'teki Müminûn 23/32'de ayrılma durumu yerine kullanılan +da bulunma durumu eki ıd- fiiliyle zorunlu istem çerçevesindedir. Fakat anlamsal açıdan bu ek yönelme bildirmektedir. Aynı durum 2.1.11 ve 2.1.12 için de geçerlidir.

ıdtımız anlar içindä yalavaç anlardın tapnuñlar tañrıķa yoķ silärķä bir iđi anda ağın, korķmaz mu silär 250v/6= 23/32 (Ünlü 2004: 59). “*Onlara, kendilerinden*, ‘Allah'a kulluk edin, sizin O'ndan başka hiçbir ilahınız yoktur, hâlâ O'na karşı gelmekten sakınmaz mısınız?’ diye öğüt veren bir *peygamber gönderdik*.” (Mü'minûn).

2.1.16. [3] → [yalın d.] + [yönelme d.e.] + [yönelme bildiren tapa]

TİEM 73'teki Nahl 16/ 63'te ıd- fiili, +ķa yönelme ekiyle zorunlu istem çerçevesindedir. RKT Nahl 16/ 63'te ise +ķa yönelme durumu eki “tapa” edatı olarak görülmektedir. Böylece TİEM 73'te yönelme durumu ekiyle bağlantı kuran ıd- fiili RKT'de yönelme bildiren bir edatla zorunlu istem çerçevesindedir.

ıdtımız ok *gürürlarğa* sendä öngdün 200r/6= 16/63 (Kök 2004: 196); *ıdtımız* ögürler *tapa* sénde öngdin 30/ 60b1= 16: 63 (Ata 2019: 53). “Senden önceki *ümmetlere peygamberler gönderdik.*” (Nahl).

2.1.17. [3] → [yalın d.] + [belirtme d.e]+ [yönelme d.e]

Bu kısımda ıd- fiili, yönelme durumu ekiyle de bağlantı kurmuştur. DLT’ye ait ilk örnekte ıd- fiili, +ni belirtme ve yönelme durumu ekiyle zorunlu bağlantı kurmuştur. İkinci örnekte ise ıd- fiili T.3.Ş. iyelik ekine gelen +n belirtme durumu ekiyle seçimlik; yönelme durumu ekiyle zorunlu bağlantı kurmuştur. KB’de de ıd- fiili +ña yönelme ve +nı belirtme durumu ekiyle zorunlu bağlantı kurmuştur.

İdhgıl meni tokışka “beni savaşa *gönder*” (Atalay III: 172).

Ol kulın *mañga ıdhsadı* “o kulunu bana *göndermek istedi*” (Atalay I: 276).

saña ıdtım erdi *қадаşыңны* men
tilekim ol erdi *maña* kelse sen (KB 3909).

Sana kardeşini göndermiş ve senin bana gelmeni istemiştim.

2.1.18. [1] + (2) → [yalın d.] + (yönelme görevinde bulunma d.e) + (belirtme d.e.)

TİEM 73’teki A’râf 7/ 111’de ıd- fiili, yönelme görevindeki bulunma durumuyla zorunlu; +nı belirtme durumu ekiyle seçimlik istem çerçevesindedir. Aynı durum RKT A’râf 7/111 için de geçerlidir.

ıdgıl kântlär içindü *tergüçilärni* 122v/3=7/111 (Kök 2004: 117); *ıdgıl* kendler içinde *térdeşiler* 28/ 6b2= 7:111 (Ata 2019: 25). “Şehirlere *toplayıcılar yolla.*” (A’râf).

2.1.19. [2] + (1) → [yalın d.] + [yönelme d.e.] + (belirtme d.e.)

TİEM 73’teki Yasin 36/ 14’te ıd- fiili, yönelme durumu ekiyle zorunlu; belirtme durumu ekleriyle seçimlik bağlantı kurmuştur.

ıdtımız anlarğa *ekkägüni* yalğanğa tut(t)ılar 321v/1= 36/14 (Ünlü 2004: 141). “Biz *onlara* iki *elçi göndermiştik* de onları yalancı saymışlardı.” (Yâsîn).

2.1.20. [3] → [yalın d.] + [yönelme d.e.] + [belirtme d.e.]

TİEM 73’teki Kehf 18/ 19, A’râf 7/ 102, Sâffât 37/147’de; RKT’deki A’râf 7/ 102 ve Sâffât 37/ 147’de ıd- fiili, +ka yönelme ve +nı belirtme durumu ekiyle zorunlu bağlantı kurmuştur.

ıdınlar birägünizlärni bu yormaqınız birlä bu kântkü 215v/9= 18/19 (Kök 2004: 212). Siz birinizi şu gümüş para ile *kente gönderin* (Kehf).

ıdtımız anlarda keđin mūsā yalavaçnu biziñ bälgülärimiz birlä fir’avnğa 122r/4=7/103 (Kök 2004:116); 28/ 3b3= 7: 102 (Ata 2019: 25). “Onların ardından *Mūsâ’yu* mucizelerimizle Firavun ve yakın *çevresine gönderdik.*” (A’râf).

ıdtımız anı yüz miñ kişikü azu artğaylar ärdi 328r/8= 37/147 (Ünlü 2004: 150); 34/ 39b1= 37: 147 (Ata 2019: 97). “Biz onu yüz bin, yahut daha fazla insana peygamber olarak gönderdik.” (Sâffât).

2.1.21. [1] + (2) → [yalın d.] + (ayrılma görevinde bulunma d.e.) + (belirtme d.e.)

TİEM 73'teki Bakara 2/ 151'de ıd- fiili ayrılma görevindeki bulunma ve belirtme durumu ekiyle seçimlik çerçevededir.

ıdtımız silärniñ içindä yalavaçnu silärdin 18r/3=2/ 151 (Kök 2004: 16). “Aranızdan size [...] bir peygamber gönderdik.” (Bakara).

2.1.22. [3] + (2) → [yalın d.] + (belirtme d.e.)+ [belirtme d.e.] + (belirtme d.e.) + [yönelme d.e.]

TİEM 73'teki Mü'mîmûn 23/ 45'te ıd- fiili, yönelme durumu eki yanında, belirtme durumu ekiyle seçimlik [Müsânu] ve zorunlu [Hârûnnu] bağlantı kurmuştur.

ıdtımız müsânu қадаşı Hârûnnu. fir'avnқа bälğülärimiz birlä bir hüccät birlä bälğülüg 251v/1= 23/45 (Ünlü 2004: 60). “Mûsâ ve kardeşi Hârûn'u mucizelerimizle ve apaçık bir delille Firavun [ve ileri gelenleri]ne peygamber olarak gönderdik.” (Mü'minûn).

2.1.23. [3] → [yalın d.] + [belirtme h.e.] + [yönelme bildiren tapa] + [yönelme d.e.]

TİEM 73 ve RKT'de yönelme durumu eki ve yönelme bildiren edatlar arasında nöbetleşe kullanımlar vardır. ıd- fiili, morfolojik (+ka) ve sözlüksel (tapa) biçim birimiyle zorunlu istem çerçevesindedir.

rastlık üze *ıdtımız yalavaçnu bizing belğülerimiz birle Firavn tapa anıñ boğnınga 36/ 56a2= 43: 46 (Ata 2019: 124). ıdtımız oқ müsâ yalavaçnu bizing bälğülärimiz birlä fir'avnқа anıñ gürühıya 360r/4= 43/46 (Ünlü 2004: 182). Mûsâ'yı mucizelerimizle Firavun'a [...] göndermiştik.” (Zuhruf).*

2.1.24. [3] → [yalın d.] + [belirtme d.e.] + (eksiz yönelme d.e.)

TİEM 73'teki Ra'd 13/30'da ıd- fiili, belirtme durumu ekiyle zorunlu, söz diziminde belirtilmemiş yönelme durumu ekiyle seçimlik istem çerçevesindedir.

ıdtımız seni ümmät içindä küçti ök anda öñdün ümmätlär 186r/4= 13/30 (Kök 2004: 180). “Seni, kendilerinden önce nice ümmetlerin geçmiş olduğu bir ümmete gönderdik.” (Ra'd).

2.1.25. [3] → [yalın d.] + [belirtme d.e.] + [birliktelik/ birlä edatı]

TİEM 73'teki Bakara 2/ 119'da, ıd- fiili, +nı belirtme durumu eki ve “birlä” edatıyla zorunlu istem çerçevesindedir.

biz *ıdtımız seni könilik birlä säwünç berigli kórkuıtıgı 14r/8= 002/ 119 (Kök 2004: 13). “Biz seni hak ile; müjdeleyici ve uyarıcı olarak gönderdik.” (Bakara).*

2.2. ıd-: bir şey gönder-

2.2.1. [1] + (1) → [yalın d.] + (eksiz belirtme d.e.)

KB’de ıd- fiili yönelme durumu eki olmaksızın eksiz belirtme durumu ekini seçimlik olarak almıştır.

törütti bayat bu ajunuğ bilip
yigü içgü ıdı halaldin kılıp (KB 3404).

Tanrı bu dünyayı bilerek yarattı; helalinden *yiyecek* ve *içecek gönderdi*.

2.2.2. [1] + (3) → [yalın d.] + (belirtme d.e.) + (yönelme d.e.) + (eksiz belirtme d.e.)

DLT’de “bir şey gönder-” anlamındaki ıd- fiili, ilk örnekteki T.3.Ş. iyelik eki üzerine gelen +n belirtme durumu ekiyle zorunlu; ikinci örnekte ise eksiz belirtme durumu ekiyle seçimlik, yönelme durumu ekiyle ise zorunlu bir istem çerçevesi oluşturmuştur.

tonın ıdıhtı “*elbise gönderdi*” demektir (Atalay II: 312).
Ol manğa at ıdıhtı “o bana *at gönderdi*” (Atalay III: 438).

2.2.3. [1] + (2) → [yalın d.] + (yönelme görevindeki belirtme d.e.) + (eksiz belirtme d.e.)

KB’de ise ıd- fiili yönelme görevindeki +n belirtme durumu ekiyle zorunlu; Ø belirtme durumu ekiyle seçimlik istem çerçevesi oluşturmuştur.

ajun tındı ornap bu hağan öze
anın ıdı dünya *taşuklar* tüze (KB 93).
Hakan tahta oturunca, dünya asayiş buldu; bundan dolayı dünya *ona* şahane *hediyeler gönderdi*.

2.2.4. [3] → [yalın d.] + [yönelme görevinde yön gösterme d.e.] + [belirtme d.e.]

KB’de ıd- fiilinin istem çerçevesi kurduğu bir diğer zorunlu biçim birim ise yön gösterme durum ekidir. +n belirtme durumu ekiyle de seçimlik bağlantı kurmuştur.

özüm kalsa yalnız kara yir katın
mağar ıdığıl anda öküş rahmetin (KB 395).
Kara yer altında tek başıma kalınca, orada da sayısız *rahmetini bana ulaştır*.

2.2.5. [3] → [yalın d.] + [belirtme d.e.] + [yönelme d.e.]

AH’da ise ıd- fiili, belirtme ve yönelme durumu ekleriyle zorunlu istem çerçevesindedir.

Bölek ıddım anı şahımğa men ök
Havadarlığımı tükel bilsü tip
Ben *onu şâhıma* bağlılığımın bir nişânesi olsun diye *hediye gönderdim* (AH 79-80).

2.2.6. [2] + (1) → [yalın d.] + [yönelme d.e.] + (belirtme d.e)

RKT'de Nisâ 4/ 174 ve Şûrâ 42/ 52'de id- fiili +ke ve +ña yönelme durumu ekleriyle zorunlu, +nı belirtme durumu ekiyle seçimlik bağlantı kurmuştur. Şûrâ 42/ 52'deki durum TİEM 73 için de geçerlidir. Bahsettiğimiz +ke ve +ña yönelme durumu ekleri yanında Tâhâ 20/ 80'de olduğu gibi id- fiili +nı belirtme durumu ekleriyle seçimlik ve “üze” edatıyla da zorunlu bir istem çerçevesi oluşturur.

İdingizdin takı *ıdtımız sizke nürnü* belgüüg 27/14a2= 4: 174 (Ata 2019: 19). “Size Rabbinizden kesin bir delil (Hz. Muhammed) geldi ve *size* apaçık bir *nur* (Kur'an) *indirdik.*” (Nisâ).

yarlıg ıdtımız sanğa cabra'îlni öz yarlığımızdın 357r/3= 42/52 (Ünlü 2004:179); *yarlıg ıdtımız sanğa* rûhnı yarlığımız birle 36/ 35a2=42: 52 (Ata 2019: 121). “*Sana* da, emrimizle, bir *ruh* (kalpleri diriltten bir kitap) *vahyettik.*” (Şûrâ).

ıdtımız sizing üze yandak *şekeri* hem buldurçın *etini* 31/ 60b2= 20: 80 (Ata 2019: 69). “*Size* kudret helvası ile bildircın eti *lüftettik.*” (Tâhâ).

2.2.7. [4] → [yalın d.] + [yönelme d.e.] + [belirtme d.e.] + [eşitlik d.e]

RKT Mâide 5/ 48'de id- fiili yönelme, belirtme ve eşitlik durumu ekiyle zorunlu istem çerçevesindedir.

ıdtımız sanğa bitigni sezâsınça çingarıglı ol kim anda öngdin ol bitigdin 27/53b1= 5: 48 (Ata 2019: 24). “*Sana* da o *Kitab'ı* (Kur'an'ı) hak, önündeki kitapları doğrulayıcı, onları gözetici olarak *indirdik.*” (Mâide).

[4] → [yalın d.] + [yönelme d.e.] + [belirtme d.e.] + [nitelik/ birle]

TİEM 73 Nisâ 4/ 105'te id- fiili, yönelme, belirtme durumu ekleri ve “birle” edatıyla zorunlu istem çerçevesindedir.

biz *ıdtımız sanğa* bitigni könilik *birle* 26/72b2= 4: 105 (Ata 2019: 14). “Biz *sana* Kitab'ı (Kur'an'ı) hak olarak *indirdik.*” (Nisâ).

2.2.8. [1] + (2) → [yalın d.] + (belirtme d.e.) + (yön gösterme d.e.)

TİEM 73 Mâide 5/ 31'de söz dizimsel ve anlamsal açıdan eksiz belirtme ve yönelme durumu eki; RKT'de ise belirtme ve yön gösterme durumu eki seçimlidir.

ıdtı tañrı bir *karğa* üşâyür yâr içindâ kömgü üçün ölügni nâtäg kömâr kaşaşınıñ uwutnı 84r /1= 5/31 (Kök 2004: 79). *ıdtı* Tañrı bir *karğanı* üşeyür yer içinde, körkitmek üçün *anğar* neteg örter kashaşınıñ 'avretini 27/ 39b2=5: 31 (Ata 2019: 22). “Nihayet Allah, *ona* kardeşinin ölmüş cesedini nasıl örtüp gizleyeceğini göstermek için yeri eşeleyen bir *karga gönderdi.*” (Maide).

2.2.9. [1] + (1) → [yalın d.] + (belirtme d.e)

KB'de id- fiili, T.2.Ş iyelik ekine gelen +ni belirtme durumu ekiyle zorunlu istem çerçevesindedir.

kerek *ıd* köçür*ni* kerek ıdmağıl
 özün köçgü aħır usal bolmağıl (KB 4816).
Göçünü ister *gönder*, ister gönderme; fakat sonunda kendin nasılsa
 göçeceksin, gafil olma.

2.2.10. [3] + (2) → [yalın d.] + [belirtme d.e] + (belirtme d.e.) + [eşitlik d.e]

RKT'deki Tâhâ 20/ 113'te ıd- fiili, +nı belirtme durumu ekiyle zorunlu [*anı*] ve seçimlik [Kur'ân*ı*], eşitlik durumu ekiyle ise zorunlu istem çerçevesindedir. Söz dizimsel sıralanış istem çerçevesinin oluşmasında rol oynamaktadır.

*ıd*tımız *anı* Kur'ân*ı* tâzîçe 31/87a1= 20: 113 (Ata 2019: 71). “Biz *onu* Arapça bir Kur'an olarak *indirdik*.” (Tâhâ).

2.2.11. [2] → [yalın d.] + [belirtme d.e]

TİEM 73'teki A'râf 7/57'de +ni belirtme durumu eki ıd- fiili için zorunlu biçim birimdir.

ol ol ıdı *ıdur* yällr*ni* âstürü säwünç anıy soyurkamağında öñdün 118r/4=007/057 (Kök 2004: 112). “O, *rüzgârları* rahmetinin önünde müjde olarak *gönderendir*.” (A'râf).

[2] → [yalın d.] + [yönelme bildiren üze] + (belirtme d.e)

RKT Nisâ 4/ 113'te ıd- fiili, +nı belirtme durumu eki ve yönelme bildiren “üze” edatıyla zorunlu istem çerçevesindedir.

ıdı Tanrı sening *üze* bitigni, üstüvârlıknı 26/77a3= 4: 113 (Ata 2019: 14). “Allah *sana kitabı (Kur'an'ı) ve hikmeti indirmiş*.” (Nisâ).

2.3. ıd-: haber gönder-, ilan et-, haber ver-

KB'de ıd- fiili, yön gösterme ve yönelme durumu ekiyle zorunlu; eksiz belirtme durumu ekiyle seçimlik bağlantı kurmuştur (b. 3913, 3846). Aynı şekilde TİEM 73'teki Mü'mimün 23/27'de ise yön gösterme durumu ekiyle zorunlu; AH'da ise, yönelme ve eksiz belirtme durumu ekiyle seçimlik bağlantı kurmuştur.

2.3.1. [2] → [yalın d.] + [yön gösterme d.e.]

ayur bu kadaşın irig sözlemiş
*ağar torķu ıd*tım tiken çiknemiş (KB 3846).
 Kardeşin çok haşın cevap vermiş; ben *ona ipek gönderdim*, o ise, diken işlemiş dedi.

2.3.2. [2] → [yalın d.] + [yönelme d.e.]

şekerde süçigrek *söz ıd*tım sağa
 ağuda açığ keldi yanğı mağa (KB 3913).
Sana şekerden daha tatlı *söz gönderdim*; karşılığı bana zehirden daha acı olarak geldi.

2.3.3. [2] → [yalın d.] + [yön gösterme d.e.]

yarlıg ıdtımız ajar kim etgil kâmini biziñ közü<mü>z biziñ yarlıgımız birlä 249r/8= 23/27 (Ünlü 2004: 58). [*Nûh'a*] “Bizim gözetimimiz altında ve vahyimize göre o gemiyi yap” diye *vahyettik.*” (Mü’mîmûn).

2.3.4. [2] → [yalın d.] + [yönelme d.e.]

Yime dört işingē *ıdur* men *selam* (AH 31).

Yine (onun) dört arkadaşına *selam gönderirim* (Arat 1992: 83).

2.3.5. [2] → [yalın d.] + [yönelme d.e.]

TİEM 73’teki Bakara 2/ 99’da eksiz belirtme durumu eki seçimlik biçim birimken çevirideki yer değişikliğiyle birlikte zorunlu biçim birim durumuna gelmiştir.

ıdtımız ok sağa bālgülär *nişānlar* 12r/3=2/99 (Kök 2004: 11). “*Sana* apaçık *âyetler indirdik.*” (Bakara).

2.3.6. [3] → [yalın d.] + [yönelme görevinde bulunma d.e.] + [belirtme d.e.]

TİEM 73’teki Fussilet 41/ 12’de yönelme anlamındaki bulunma eki ve +ni belirtme durumu eki zorunlu ögedir.

yarlıg ıdtı tegmä kök içindü *işini* 349v/2= 41/12 (Ünlü 2004: 171); 35/ 78a3= 41: 12 (Ata 2019: 115). “Her göge kendi *işini bildirdi.*” (Fussilet).

2.3.7. [3] → [yalın d.] + [yönelme d.e.] + [eksiz belirtme d.e.]

TİEM 73 ve RKT’deki Tâhâ 20/ 77’de id- fiili, +ka yönelme ve Ø belirtme durumu ekiyle seçimlik bağlantı kurmuştur.

yarlıg ıdtımız mûsâka 232r/ 2= 20/77 (Kök 2004: 230); 31/59a2= 20: 77 (Ata 2019: 69). “*Mûsâ’ya* [...] *vahyettik.*” (Tâhâ).

2.3.8. [1] + (1) → [yalın d.] + [eksiz belirtme d.e.] +[vasita/ birlä]

TİEM 73 ve RKT’deki Şûrâ 42/ 51’de ana metinde id- fiili “birle” edatı ve Ø belirtme durumu ekiyle zorunlu istem çerçevesi oluşturur. Fakat çeviride bu anlam yönelme ve belirtme durumu ekleriyle karşılanmıştır.

azu ıdur yalavaç *yarlıg ıdur* anıñ yarlıgı *birlü nâ tülüsü* 357r/2= 42/51 (Ünlü 2004: 179); 36/ 34b1= 42: 51 (Ata 2019: 121). “Yahut bir elçi gönderip, izniyle *ona dilediğini vahyeder.*” (Şûrâ).

2.3.9. [3] → [yalın d.] + [belirtme d.e.] + [yönelme bildiren tapa edatı]

TİEM 73 Nûh 71/1’de id- fiili belirtme durumu eki ve yönelme bildiren “tapa” edatıyla zorunlu istem çerçevesi oluşturmuştur.

biz *ıddımız nûh* yalavaçnı öz boğunu *tapa* korkutıl bođunuñnı qalmazda öñdün anlarqa ağırtğan kın 423v/2= 71/1 (Ünlü 2004: 249). “Biz *Nûh’u*, ‘Kendilerine can yakıcı bir azap gelmeden önce halkını uyar’ diyerek kavmine *gönderdik.*” (Nûh).

2.3.10. [5] → [yalın d.] + [yönelme bildiren edatı] + [yönelme d.e.] + [belirtme d.e.] + [yönelme bildiren tapa edatı]

TİEM 73 ve RKT’de ıd- fiili, zarf görevindeki edatlarla da zorunlu istem çerçevesi oluşturmuştur. RKT’deki A’râf 7/ 117’de ıd- fiili +nı belirtme durumu ve yönelme bildiren “tapa” çekim edatıyla zorunlu bağlantı kurarken, TİEM 73’teki Araf 7/ 117’de ise +ka yönelme ve +nı belirtme durumu ekleri yanında diye anlamındaki “tep” edatıyla zorunlu istem çerçevesi kurar.

Yarlıg *ıdtımız* Mûsâ *tapa* kemişgil tayakıngnı 28/8a3=7: 117 (Ata 2019: 26); yarlıg *ıdtımız* mûsâkâ kâmişgil *tep* tayakıngnı 122v/7= 7/117 (Kök 2004: 117). “Biz de *Mûsâ’ya* ‘Asânu at!’ *diye vahyettik.*” (A’râf).

Aynı söz diziminde birden fazla edatla da istem çerçevesi oluşturulmuştur. TİEM 73 Zâriyât 51/ 38’de ıd- fiili, “tapa” ve “birlâ” edatıyla zorunlu istem çerçevesindedir.

ıdtımız fir’avn *tapa* bâlgülüg huccât *birlâ* 384r/4= 51/38 (Ünlü 2004: 206). “Biz [onu] açık bir delil *ile Firavun’a göndermiştik.*” (Zâriyât).

2.4. ıd-: bırak-

KB’deki bu beyitte ıd- fiili, Ø belirtme durumu ekiyle seçimlik bağlantı kurar. Söz diziminde yer almamakla birlikte “beni” belirtili nesnesi anlamsal olarak yer almaktadır.

[2] → [yalın d.] + (Ø belirtme d.e.)

aça sözledim söz maña emdi büt
ıdayın tise *ıd* kalı tutsa tut (KB 750).
Sözümü açıkça söyledim, imdi bana inan; *beni* elden kaçırmak istersen, *bırak*;
eğer tutmak istersen, tut.

2.5. ıd-: süre ver-

[3] → [yalın d.] + [belirtme d.e.] + [+ka tegi]

TİEM 73 ve RKT’deki Zümer 39/42’de ıd- fiili, +nı belirtme durumu eki ve zaman açısından +e kadar anlamındaki “+kA tegi” morfo sentaktik yapısıyla zorunlu istem çerçevesi oluşturmaktadır.

ol hüküm kılmış bolsa anıg üzä ölümni *ıdur* tağı birni atalmış vakt*ka tegi* 338v/ 4-5= 39/42 (Ünlü 2004: 160); 35/1b2 = 39: 42 (Ata 2019: 106). Ölümüne hükmettiklerini tutar, *diğerlerini* ise belli bir süreye *kadar* (hayata) *salar* (Zümer).

2.6. ıd-: işaret gönder-

[2] + (1) → [yalın d.] + [belirtme d.e.] + (belirtme d.e.)

TİEM 73’teki Hicr 15/22’de +nı belirtme durumu eki söz dizimsel açıdan sıfat-fiilden önce geldiğinde zorunlu, sıfat- fiilden sonra geldiğinde ise seçimlik ögedir.

ıdtımız yellârni yıgaçlarını yüklüg kılığlı 193r/7=15/22 (Kök 2004: 188). “Biz, *rüzgârları* aşılایıcı olarak *gönderdik.*” (Hicr).

[2] + (1) → [yalın d.] + (belirtme d.e.) + [yönelme bildiren üye edatı]

RKT Âl-i İmrân 3/ 154'te +nı/+ni belirtme durumu ekiyle seçimlik, yönelme bildiren “üze” edatıyla zorunlu istem çerçevesi oluşturulmuştur.

ıdı sizin ^{üze} gâmda kiğin imînlikni, *ıdku* kim umızmak kelip örter bir ögürni sizdin 25/ 17a3= 3: 154 (Ata 2019: 5). “O kederin ardından (Allah) *üzerinize* içinizden bir kısmını örtüp bürüyen bir *güven*, bir *uyku indirdi*.” (Âl-i İmrân).

2.7. id-: sonlandır-

[2] → [yalın d.] + (eksiz belirtme d.e.)

KB'de id- fiili, söz diziminde yönelme durumu eki olmaksızın, Ø belirtme durumu ekiyle seçimlik istem çerçevesindedir.

teğip akru elgin tokıdı kapuğ
turup çıktı odğurmuş *ıdı tapuğ* (KB 3291).
Gelip, eli ile yavaşça kapıyı çaldı; Odgurmış ibadeti *biraktı*, yerinden kalktı.

2.8. id-: boşa-, boşan-

[2] → [yalın d.] + [belirtme d.e.] + [yönelme d.e]

TİEM 73 ve RKT'deki Ahzâb 33/49'da id- fiili, yönelme durumu ekiyle seçimlik, belirtme durumu ekiyle zorunlu istem çerçevesi oluşturmuştur.

mut'a beriñlâr anlar*ka ıdıñlar* anlarını körklüg ıdmağ 308r/2= 33/49 (Ünlü 2004: 127- 128); 33/ 11b2= 33: 49 (Ata 2019: 81). “*Onları* bir şeyler vererek memnun ediniz ve güzelliikle *boşayınız*.” (Ahzâb).

2.9. id-: harca-, gönder-, feda et-, gönder-/ çabala-

KB'de harca- olarak anlamlandırılan id- fiili +ka yönelme ve +nı belirtme durumu ekiyle zorunlu; gönder- ve feda et- anlamlarındaki id- fiilleri söz diziminde Ø belirtme durumu ekleriyle seçimlik; göndermeye çabala- anlamındaki id- ise +nı belirtme durumu ekiyle zorunlu istem çerçevesi oluşturmuştur. Id- fiilinin durum ekleri açısından istem çerçeveleri söz dizimsel özelliklere göre değişmektedir. KB 5178'de “+den önce” anlamındaki “+de oza” zarflaştırılmış edatından sonra belirtme durumu eki seçimlik, öncesinde ise zorunlu ögedir.

2.9.1. [3] → [yalın d.] + [yönelme d.e.] + [belirtme d.e.]

karılığta kor yok köni turdum erse
yawalık*ka* isiz tiriglikni *ıdı*tım (KB 6527).
Eğer doğru bir hayat yaşamış olsa idim, ihtiyarlığın da zararı yoktu; fakat ne yazık ki, *onu boş yere sarfettim*.

2.9.2. [2] + (1) → [yalın d.] + (eksiz belirtme d.e./ belirtme d.e.)

aya beg boluğlı buğunda burun
burun *ıd* bu *beglik* sen itgil orun (KB 5298).
Ey halkın ileri geleni olan bey, bu beyliğı önceden *birak* ve kendine bir yer hazırla.

2.9.3. [3] → [yalın d.] + [belirtme d.e.] + [zarflaştırılmış edat]

sağa tegdi emdi bu ordu orun

köçüğünü özünü *de oza ıd* burun (KB 5178).

Bu saray ve taht şimdi sana ulaştı; *göçünü* kendinden önce *gönder*.

2.10. ıd-: izin ver-

[3] → [yalın d.] + [belirtme d.e.] + [birlä]

TİEM 73'teki Yûsuf 12/ 63'te belirtme durumu eki ve "birlä" edatıyla zorunlu istem çerçevesi kurulmuştur. Aynı durum 2.11'de bulunan TİEM 73 ve RKT'deki Tâhâ 20/ 47'de geçen ıd- fiili için de geçerlidir.

ıdğıl biziñ *birlü* karındaşımıznu 178v/2= 12/63 (Kök 2004: 172). "*Kardeşimizi* bizimle beraber *gönder*." (Yûsuf).

2.11. ıd-: serbest bırak-

[3] → [yalın d.] + [belirtme d.e.] + [birlä]

ıdğıl biziñ *birlü* tañrı kulu oğlanını 230r/6= 20/ 47 (Kök 2004: 228); 31/47b3= 20: 47 (Ata 2019: 67). "*İsrailoğullarını* (serbest bırak ve) bizimle *gönder*." (Tâhâ).

2.12. ıd-: uyar-

[3] → [yalın d.] + [yönelme d.e.] + [belirtme d.e.]

TİEM 73'teki Kâf 50/ 28'de ıd- fiili, Ø belirtme ve +kâ yönelme durumu ekiyle zorunlu; RKT'de ise +nı belirtme ve +ke yönelme durumu ekiyle zorunlu istem çerçevesindedir.

seziksiz turur *ıdım* silärkü *korcutmak* 382r/2= 50/28 (Ünlü 2004: 204); Çınok ilgerü *ıdım* sizke va *ıdını* 37/ 76b1= 50: 28 (Ata 2019: 142). Çünkü ben bu (konudaki) uyarıyı size [önceden] *yaptım* (Kâf).

2.13. ıd-: cezalandır-

2.13.1. [1] + (1) → [yalın d.] + (belirtme d.e./ eksiz belirtme d.e.) + [yönelme bildiren üzä]

TİEM 73 ve RKT'deki A'râf 7/ 133'te +nı belirtme ve Ø belirtme durumu eki seçimlik; "üze" edatı ise zorunlu biçim birimdir.

ıdımız anlar *üzä* kanatlığ *çäkürgä* tağı yadağ *çäkürgä* tağı *bakalar* tağı *kanlar* 123v/7= 7/ 133 (Kök 2004: 118). *ıdımız* olar *üze* akar suwnı, çekürgeñi, yadağ *çäkürge* hem bakalar hem *kannı* 28/ 15a1= 7: 133 (Ata 2019: 27). Onların *üzlerine tûfan, çekirge, haşarat, kurbağalar* ve *kan gönderdik* (A'râf).

2.13.2. [1] + (1) → [yalın d.] + (eksiz belirtme d.e.)

RKT'deki Tevbe 9/ 26'da ıd- fiili, söz dizimindeki Ø belirtme durumu ekiyle seçimlik istem çerçevesi oluşturur.

ıdıtı süler körmez sizler anı 29/ 19b1= 9: 26 (Ata 2019: 39). "Sizin göremediğiniz *ordular indirdi*." (Tevbe). 2.13.3. [2] + (1) → [yalın d.] + (belirtme d.e.) + [yönelme bildiren üze edatı]

TİEM 73 ve RKT'deki Meryem 19/ 83; Fussilet 41/ 16; Fil 105 /003'teki id- fiili +nı/ +ni belirtme durumu ekiyle seçimlik; "üze" edatlarıyla zorunlu istem çerçevesi oluşturmuştur.

biz *ıd*tımız yaklârni tanığlılar *üzâ* 227v/8= 19/83 (Kök 2004: 225); 31/ 32a1= 19: 83 (Ata 2019: 64). "Biz, inkârcıların *üzerine* [kendilerini isyana itip duran] *şeytanları saldı*k." (Meryem).

*ıd*tımız anlar *üzâ* yâlni sığan bir batğan nağs künlâr içindâ 349v/9= 41/16 (Ünlü 2004: 171); 35/ 81a3= 41: 16 (Ata 2019: 116). "O mutsuz kara günlerde *üzerlerine* dondurucu bir *rüzgâr gönderdik*." (Fussilet).

*ıd*tı anlar *üzâ* *kuşları* gürüh gürüh 448r/8= 105/003 (Ünlü 2004: 285). "Üzerlerine balçıktan pişirilmiş taşlar atan sürü sürü *kuşlar gönderdi*." (Fil).

2.14. id-: ödüllendir-

[1] + (2) → [yalın d.] + [yönelme bildiren üze edatı] + (belirtme d.e.)

TİEM 73'te Nûh 71/ 11'deki id- fiili, söz dizimsel yüzeydeki +nı belirtme durumu ekiyle seçimlik, "üze" edatıyla zorunlu istem çerçevesi oluşturur. TİEM 73 Hûd 11/ 52'de ise id- fiili Ø belirtme durumu ekiyle seçimlik, "üze" edatıyla da zorunlu istem çerçevesi oluşturmuştur.

ıdğay yağmurnı silâr *üzâ* tutaşı 423r/2= 71/11 (Ünlü 2004: 249). "*Üzerinize* gökten bol bol *yağmur indirsın*." (Nûh).

ıdğay kökdin *yağmur silâr üzâ* udu udu kuyğan yağmur 167v/3= 11/52 (Kök 2004: 161). "*Üzerinize* bol bol *yağmur göndersin*." (Hûd).

2.15. id-: ümit et-

[2] → [yalın d.] + [yönelme bildiren üzâ edatı]

TİEM 73'teki Mümtehine 60/4'te id- fiili, yönelme bildiren "üze" edatıyla zorunlu istem çerçevesi oluşturur.

*ıd*tımız seniğ *üzâ* 406v/1= 60/4 (Ünlü 2004: 230). "Ancak *sana dayandı*k." (Mümtehine).

2.16. id-: getir-

[2] + (1) → [yalın d.] + (eksiz yönelme d.e.) + [belirtme d.e.]

TİEM 73'teki Mü'minûn 23/90'da id- fiili, söz dizimsel yüzeyde verilmeyen yönelme durumu ekiyle seçimlik, +ı belirtme durumu ekiyle zorunlu istem çerçevesi kurmuştur.

*ıd*tımız kertü yaraşı 253v/3= 23/90 (Ünlü 2004: 63). "Biz [onlara] gerçeği *getirdik*." (Mü'minûn).

2.17. id-: götür-

[2] → [yalın d.] + (eksiz belirtme d.e.)

KB'de belirtisiz nesne olarak söz diziminde verilen "ne" zamiri, id- fiiliyle seçimlik istem çerçevesi oluşturmuştur.

saray ol ajun kör bu kazanç yiri
negü balsa munda naru *ıd* yori (KB 1444).
 Dünya bir saraydır, bir kazanç yeridir; buradan oraya götürebileceğin *ne*
 varsa, *götür*.

2.18. ıd-: hazırla-

[1] + (2) → [yalın d.] + (eksiz belirtme d.e.) + (ölgülük bildiren yönelme d.e)

TİEM 73'teki İnsân 76/4'te ise Ø belirtme ve ölgülük bildiren +ka yönelme durumu ekiyle seçimlik istem çerçevesi oluşturulmuştur.

ıdtımız kâfirlärka zincirlär tahsuğlar ymä *küyürür ot* 430v/1= 76/4 (Ünlü 2004: 257). “*Kâfirler için zincirler, demir halkalar ve alevli bir ateş hazırladık.*” (İnsân).

2.19. ıd-: at-

[2] + (1) → [yalın d.] + [yönelme d.e.] + (eksiz belirtme d.e.)

KB'de ıd- fiili Ø belirtme durumu ekiyle seçimlik, yönelme durumu ekiyle zorunlu istem çerçevesi oluşturmuştur.

ot ıdtı buğunğa buzuldu ili
 yıkıldı siziksiz bu beglik ulı (KB 2137).
 O halkın içine *ateş atmış* olur; memleketi bozulur ve hiç şüphesiz, beyliğin temeli yıkılır.

2.20. ıd-: bildir-

[2] + (1) → [yalın d.] + [yönelme d.e.] + (eksiz belirtme d.e.)

TİEM 73'teki Kasas 28/7'de ıd- fiili, yönelme durumu ekiyle zorunlu, Ø belirtme durumu ekiyle seçimlik istem çerçevesi oluşturur. Burada “*Mūsā*” yalın halde değildir. Tamlayan durumu eki +nın, Ø olarak gösterilmiştir ve ıd- fiiliyle dolaylı olarak seçimlik bağlantı kurmuştur.

yarlığ ıdtımız mūsā anasıya âmüzgil anı tep kaçan korksa sen anıñ üzä kâmişgil anı tñiz içindä *korğmağıl kaçğurmağıl* biz yandurdaçı miz anı seniñ tapanı kıldaçı-miz anı ıdılmışlardın 280r/6= 28/7 (Ünlü 2004: 98). “*Mūsā'nın annesine,* ‘Onu emzir, başına bir şey gelmesinden korktuğun zaman onu denize (Nil'e) bırak, korkma, üzülme. Çünkü biz onu sana döndüreceğiz ve onu peygamberlerden kılacağız’ diye *ilham ettik.*” (Kasas).

2.21. ıd-: kullan-, harca-

[2] + (1) → [yalın d.] + (eksiz belirtme d.e.) + [yönelme d.e.]

KB'de ıd- fiili, söz diziminde Ø belirtme durumu ekiyle seçimlik; ölgülük ve içinlik anlamındaki +ka yönelme durumu ekiyle zorunlu istem çerçevesi oluşturur.

küşüş tut *tiriglik* kerek işke *ıd*
 üle neñ kişiğe muyan özke tıd (KB 5161).

Hayatı aziz bil ve ancak lüzumlu *işlerde kullan*; insanlara ihsanlarda bulun ve kendine sevap kazan.

2.22. ıd-: yüz çevir-

[2] → [yalın d.] + [belirtme d.e.]

KB’de ıd- fiili, +nı belirtme durumu ekiyle zorunlu istem çerçevesi oluşturur.

öküş *halknı ıdttı* bu irsel ajun

köni yolda azdı kişi keç köre (KB 6632).

Bu vefasız dünya birçok *insanlardan yüz çevirdi*; ne kadar insanlar doğru yoldan şaşıtlar, buna iyice dikkat et.

3. Değerlendirme ve Sonuç

Karahanlı Türkçesinde yirmi iki farklı anlamdaki ıd- fiilinin istem çerçevesi metin merkezli aktarılmıştır. ıd- fiilinin bağlantı kurduğu durum ekleri ve edatlar ikinci bölümde zorunluluk ve seçimlik açıdan değerlendirilmiştir.

Temelde bir hareket fiili ıd-, metinlerdeki bağlamlarına göre farklı anlamlara gelmektedir. İkinci bölümde ıd- fiilinin istem çerçeveleri bu doğrultuda sınıflandırılmıştır. ıd- fiilinin geçtiği örneklerdeki söz dizimsel sıralanış, ıd- fiilinin aldığı durum eklerinin ve edatların zorunlu ve seçimlik oluşunda etkindir.

Kağanlık yazıtlarında iki istemli (İlhan 2019: 172) ıd- fiili, söz diziminde anlamsal fonksiyonuna göre yön gösterme işaretleyicisiyle bağlantılıdır (Erdal 2004: 370; Sev 2007: 601). Eski Uygur Türkçesinde gönder-, terk et-, dağıt-, sun-anlamlarındaki ıd- ve ıd- türevi fiiller yalın, belirtme ve eksiz belirtme durumu eklerini zorunlu; yön gösterme ve ayrılma durumu ekini seçimlik öge olarak almıştır. Yönelme durumu eki, ıd- türevi fiillerle seçimlik olarak bağlantı kurmuştur (Uzunkaya 2020: 124- 126). Karahanlı Türkçesi metinlerinde ıd- fiili, durum ekleri açısından iki, üç, dört ve beş istem çerçevesi oluşturmaktadır (2.2.7, 2.3.10). Karahanlı Türkçesi eserlerinde istem çerçevesi Ø belirtme, belirtme ve yönelme durumu eki çerçevesinde gelişmektedir. Durum ekleri yanında, yönelme bildiren “tapa” (2.6, 2.14); “üze” (2.1.16, 2.1.23); zarf görevindeki “tep” (2.3.10); “birle” (2.11, 2.1.25) edatları; zarflaşmış edat “+da oza” (2.9.3) ve “+ka tegi” gibi morfo sentaktik (2.5) edatlarla da istem çerçevesi oluşturulmuştur. Çekimli fiil durumundaki ıd- fiilinin anlamsal çeşitliliği ve bulunduğu söz dizimsel özellikler, yönettiği durum ekleri üzerinde etkilidir (2.9, 2.9.3). Tarihsel dönemlerde ıd- fiilinin istem çerçevesi benzerlikleri fiilin farklı şekillerde anlamlandırılmasına, bağlamların çeşitlenmesine ve hâl eklerinin tarihî dönemlerde birden çok varyanta sahip olmasına bağlanabilir (Serebrennikov ve Gadjieva 2022: 78; Doğan 2011: 12).

Karahanlı Türkçesinde ıd- fiilinin istem çerçevesi açısından, söz diziminde belirtme durumu eki kırk tanesi zorunlu, yirmi dokuzu seçimlik olmak üzere altmış dokuz yerde işaretlenmiştir (2.1.1, 2.1.2, 2.1.3, 2.1.17, 2.1.18). İşaretlenmeyen otuz iki Ø belirtme durumu eki seçimliktir (2.1.8, 2.1.10, 2.2.2,

2.7, 2.18). Eksiz belirtme durumu eki Ø, söz dizimsel ve anlamsal olarak eksiz belirtme durumu ekini karşıladığından yalın hâl olarak görülürler. Fakat yalın hâl değildirler (Sev 2007: 187; Boz 2008: 240; Buran 1989: 124; Durgut 1999: 37). Durum eklerinin fiille bağlantı kuramayacağı sadece nesneyi belirleme durumunun olabileceği görüşleri vardır (Karahan 1999: 609; Boz 2008: 237). Fakat, Karahanlı Türkçesi metinlerinde Ø ve +nı, +g, +ı belirtme durumu ekleri nesneyi belirlemekle birlikte cümlede fiille anlamlı bağlantılar kurmaktadır. KB’de Ø belirtme durumu ekinin fiil ve diğer ögeler arasında bağlantı sağlayan en fazla biçimbirim olmasının nedeni, eserdeki “vezin ve kafiye uygunluğunun karşılanmak istenmesidir.” (Mert 2002: 59). Fakat, KB’de veya başka tarihî metinlerdeki durum eki ve fiil arasındaki bu bağlantılar, üslûp ve eser yapısı yanında fiilin istemsel yapısıyla da alakalıdır (Kadioğlu 2020: 221). Id- fiilinin ilgi durumu ekiyle dolaylı bağlantısı ise bir yerde görülmektedir. 2.20’deki eksiz ilgi durumu eki alan sözcük yalın değildir ve dolaylı olarak id- fiiliyle bağlantılıdır (Buran 1989: 69).

Karahanlı Türkçesinde id- fiili açısından yönelme eki kırk dört yerde işaretlenmiştir. +ka ve +na yönelme durumu ekleri otuz beş yerde (2.1.5, 2.1.8, 2.1.14, 2.2.7, 2.3.4, 2.3.5, 2. 8) zorunlu; dokuz yerde (2.1.13, 2.2.2, 2.14) seçimlidir. Yönelme durumu, +da bulunma durumu ekiyle karşılanmıştır (2.1.18, 2.3.6). Id- fiili için yönelme bildiren “tapa” beş yerde ve “üze” edatı on dört yerde zorunlu işaretlenmiştir. “Tapa” ve yönelme durumu eklerinin nöbetleşe kullanımları TIEM 73 ve RKT arasında görülmektedir (2.1.23). Söz diziminde gösterilmeyen yönelme durumu eki, iki yerde seçimlik ögedir (2.16, 2.1.24). +ka yönelme durumu eki “neden”, “amaç”, “özümlük” anlamında zorunlu biçim birimdir (2.21). Yön gösterme durumu eki, üç yerde zorunlu, iki yerde seçimlidir (2.2.4, 2.2.8, 2.3.1). Yön gösterme durumu eki KB 3846’da “için” anlamında zorunlu ögedir (2.3.1). Eşitlik durumu eki +ça iki yerde zorunludur (2.2.7, 2.2.10). Bulunma durumu eki +da, on üç yerde işaretlenmiştir. Ayrılma anlamındaki +da bulunma durumu eki iki yerde seçimlik (2.1.15, 2.1.21), on bir yerde zorunludur (2.1.11, 2.1.12, 2.1.15). Ayrılma durumu eki +dın ve +dın...+a kalıplaşmış ifadeleri dört yerde işaretlenmiştir (2.1.4, 2.1.8, 2.1.11). Karahanlı Türkçesinde id- fiili, yönelme, belirtme durumu ekleri ve yönelme bildiren “tapa” ve “üzä” edatlarıyla yoğun olarak istem çerçevesi kurmuştur.

4. Kaynakça

- AKERSON, ERKMAN, Fatma (2016). *Türkçe Örneklerle Dile Genel Bir Bakış*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- ARAT, Rahmeti, Reşit (1979). *Kutadgu Bilig I- Metin*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- ARAT, Rahmeti, Reşit (1988). *Kutadgu Bilig II- Çeviri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- ARAT, Rahmeti, Reşit (1992). *Atebetü'l Hakayık*. Ankara: Kültür Bakanlığı.
- ATA, Aysu (2019). *Karahanlı Türkçesinde İlk Kur'an Tercümesi Rylands Nüshası, Giriş- Metin- Notlar- Dizin*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- ATALAY, Besim (2021). *Dîvanu Lugâti't Türk I-II*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- BANGUOĞLU, Tahsin (2019). *Türkçenin Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu.

- BOZ, Erdoğan (2008). *Dîvânü Lügâti't-Türk'te Belirli ve Belirsiz Nesne Yapıları*. Journal of Turkish Studies, 3/1: 236- 241.
- BURAN, Ahmet (1989). *Anadolu Ağızlarında İsim Çekim Ekleri*. Doktora Tezi. Elazığ: Fırat Üniversitesi.
- CANPOLAT Mustafa (1992), “Eski Anadolu Türkçesindeki Belirtme Durumu (Accusativus) Ekinin Kökeni Üzerine”. *Türkoloji Dergisi*, 10: 9-13.
- DOĞAN, Nuh (2011). *Türkiye Türkçesi Fiillerinde İsteme Göre Anlam Değişiklikleri*. Doktora Tezi. Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi.
- DOĞAN, Nuh (2014). “Çok İşlevlilik Açısından Türkçe Edatların Söz Dizimsel ve Anlam Bilimsel Yapısı”. *Dil Araştırmaları*, 15: 105-119.
- ERDEM, Melek (2006). “Türkmen Türkçesinde Hareket Fiillerinin “İstem”e Göre Anlam Değişimleri”. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 3/2: 38-50.
- DURGUT, Hüseyin (1999). *Karahanlı ve Harezmi Türkçesi Eserlerinde İsmi Halleri*. Doktora Tezi. Çanakkale: On Sekiz Mart Üniversitesi.
- ERCİLASUN, Ahmet Bican (2014). *Kutadgu Bilig Grameri Fiil*. Ankara: Akçağ.
- ERDAL, Marcel (2004). *A Grammar Of Old Turkic*. Leiden: Brill.
- ERGIN, Muharrem (2009). *Türk Dil Bilgisi*. Ankara: Bayrak.
- GABAIN, Annemarie Von (1988). *Eski Türkçenin Grameri* (Çev. Mehmet Akalın). Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- HACIEMİNOĞLU, Necmettin (2019). *Karahanlı Türkçesi Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- İLHAN, İpek (2019). *Eski Türkçede Fiillerin İstemi (Valenz)*. Yüksek Lisans Tezi. Manisa: Celal Bayar Üniversitesi.
- KADIOĞLU, İrem (2020). *Altı Temel Fiilin Tarihi Türk Lehçelerindeki İstemsel Durumu*. Yüksek Lisans Tezi. Denizli: Pamukkale Üniversitesi.
- KAHRAMAN, Tahir (1996). *Çağdaş Türkiye Türkçesindeki Fiillerin Durum Ekli Tamlayıcıları*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- KARAHAN, Leyla (1999), “Yükleme (Accusative) ve İlgi (Genetive) Hâli Ekleri Üzerine Bazı Düşünceler”. 3. *Uluslararası Türk Dili Kurultayı. 1996*. Ankara: Türk Dil Kurumu, 605-611.
- KARAHAN, Leyla (2010). *Türkçede Söz Dizimi*. Ankara: Akçağ.
- KORKMAZ, Zeynep (2009). *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- KÖK, Abdullah (2004). *Karahanlı Türkçesi Satır- Arası Kur'an Tercümesi TİEM 73 1v- 235v/2, Giriş- İnceleme- Metin- Dizin*. Doktora Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi.
- MERT, Osman (2002). *Kutadgu Bilig'de Hal Kategorisi*. Doktora Tezi. Erzurum: Atatürk Üniversitesi.
- ÖZKAN, AYDIN, Işıl (2017). *Evrensel Dilbilgisi ve Türkçede İstem (Valenz)*. Doktora Tezi. Ankara: Hacettepe Üniversitesi.
- SEREBRENNIKOV, B.A; GADJEVA, N.Z (2022). *Türk Yazı Dillerinin Karşılaştırmalı Tarihi Grameri* (Çev. Tefik Hacıyev ve Mustafa Öner). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- SEV, Gülsel (2007). *Tarihi Türk Lehçelerinde Hâl Ekleri*. Ankara: Akçağ.
- UĞURLU, Mustafa (2001). “Türk Lehçelerinin Aktarımında Valenz Sözlüklerinin Önemi”. *Uluslararası Sözlükbilim Sempozyumu Bildirileri. 20-23 Mayıs 1999*. (Edt. Nurettin Demir ve Emine Yılmaz). Gazimağusa: Doğu Akdeniz Üniversitesi Basımevi, 197-206.
- UZUNKAYA, Dilek (2020). *Altun Yarık Maitrisimit ve Huastuanıft Örneğinde Eski Uygur Metinlerinde İstem ve Bağımlılık*. Doktora Tezi. Denizli: Pamukkale Üniversitesi.
- ÜNLÜ, Suat (2004). *Karahanlı Türkçesi Satır- Arası Kur'an Tercümesi TİEM 235v- 3-450r7, Giriş- Metin- İnceleme –Analitik Dizin*. Doktora Tezi. Ankara: Hacettepe Üniversitesi.
- e- DİB = Diyanet İşleri Başkanlığı (2023). *Kur'an Meali*. <https://kuran.diyaret.gov.tr/> (Erişim Tarihi: 21.01.2023).